

Anmeldelse af Joachim Wrang

ET UDMÆRKET OVERSIGTSVÆRK

David Budtz Pedersen, Finn Collin og Frederik Stjernfelt
(red.):
KAMPEN OM MENNESKET.
Forskellige menneskebilleder og deres grænsestrid.
Hans Reitzels Forlag 2018.
447 sider. 350 kr.

I første paragraf af *Hvad er mennesket* fra 1798 skriver den tyske oplysningsfilosof Immanuel Kant: "Den omstændighed at mennesket kan have en forestilling om jeget, hæver det uendelig højt over alle andre skabninger på jorden; for derved er det en person, og takket være bevidsthedens enhed forbliver det én og samme person til trods for alle de omskiftelser, der måtte tilstøde det. Det er således et væsen, der i kraft af sin værdighed og forrang er ganske forskelligt fra *ting* som dyr, der er uden fornuft, og som mennesket kan skalte og valte med efter forgodtbefindende." Ifølge Kant er det altså menneskets selvbevidsthed, værdighed og fornuft, som er det særligt menneskelige – og som adskiller det fra dyrene. Men der har gennem tiden også været fremsat andre forslag til, hvad det er, der gør mennesket til menneske – det kunne være menneskets moral, biologi, evne til at indgå i fællesskaber og samarbejde med andre, sprog, fremstilling og brug af redskaber, evne til at overskride sine egne biologiske begrænsninger eller endda evnen til at le eller kede sig. Den filosofiske undersøgelse af menneskets væsen kan sammenfattes under overskriften filosofisk antropologi. De forskellige forestillinger om menneskets væsen har igen indflydelse på, hvordan samfundet indrettes, idet politiske grupperinger forsøger at indrette samfundet i overensstemmelse med deres menneskesyn.

I antologien *Kampen om mennesket* har en række fremtrædende danske humanistiske forskere sat sig for at beskrive otte forskellige menneskebilleder – opfattelser af, hvad mennesket er/bør være – og kampen mellem disse menneskeopfattelser. Bogen indgår i forskningsprojektet 'Mapping the Public Value of the Humanities', der har "den målsætning at udvikle nye metoder til at kortlægge humanioras værdi i samfundslivet" (s. 3). En grundlæggende tese er, at samfundslivet – herunder hele det politiske felt og de forskellige politiske ideologier – bygger på forskellige opfattelser af, hvad mennesket er, og at de humanistiske fag, der beskæftiger sig med mennesket, derfor også i et samfundsperspektiv er vigtige. Dette forekommer at være indlysende.

De otte menneskebilleder, der beskrives i bogens første otte kapitler, er:

1: Homo economicus – det kalkulerende økonomiske menneske

Det rationelt-kalkulerende og økonomisk tænkende menneske har været det toneangivende menneskebillede i den vestlige verden de seneste årtier og hører sammen med den neoliberale ideologi, der også har været den fremherskende i samme periode. Dette menneskebillede har passet godt ind i en samfundsmodel med fokus på forbrug, vækst, konkurrence, individuel frihed og effektivisering af den offentlige sektor. Men det er kun ét menneskebillede blandt andre – mennesket kan ikke kun beskrives som en økonomisk aktør. Set i lyset af nutidens miljøudfordringer, den stigende globale ulighed og nationalismens og religionernes genopblomstring trænger det fremherskende menneskebillede i den grad til at blive korrigeret. (Det er lidt underligt, at det i bogen ikke rigtig nævnes, at dette menneskebillede også er blevet teoretisk tilbagevist, bl.a. som følge af kritik fra adfærdsøkonomer som Daniel Kahneman, der har vist, at forestillingen om den rationelle, økonomiske aktør er en illusion.)

2: Homo socius – det samfundsskabte menneske

Kapitlet om *Homo socius* beskriver den tradition, der har "lagt vægt på mennesket som et samfundsmæssigt kulturelt væsen, der i stort omfang formes af sine sociale omgivelser". Og "ifølge *Homo socius* er mennesket ufærdigt, plastisk og modtageligt for mange samfundsmæssige og kulturelle formninger" (s. 65). Der fokuseres især på tre aktuelle varianter af

Homo socius: kulturbegrebet, moderniseringsteoriene og socialkonstruktivismen. Det er et omfattende emne, som kapitlets 25 sider kun kradser lidt i overfladen af: For eksempel bygger store dele af samfundsvidenskaberne og flere politiske ideologier på afarter af en sådan menneskeopfattelse, og hele *Social Kritiks* genstandsfelt er jo dette menneskebilledes mangfoldige teoretiske og konkrete manifestationer.

3: Homo nationalis – det nationale menneske

Kapitlet er fremragende skrevet af Uffe Østergaard, der med stort overblik beskriver nationens og nationsbegrebets historiske rødder. Noget andet er, at man godt kan betvivle valget af *Homo nationalis* som et af de otte valgte menneskebilleder, hvis kriteriet for at blive udvalgt er teoretisk og videnskabelig validitet (se s. 20-21). Det nationale menneske er vel nærmest lige så uvidenskabeligt begrundet som "det religiøse menneske". Altså: Hvis man kan forstå en nation som et blot "forestillet fællesskab" (Benedict Anderson), så er en nation jo blot en nyttig funktion – nationer findes ikke. Noget helt andet er, at det i praksis er et af de vanskeligste menneskebilleder at komme uden om og bekæmpe – se blot på EU's krise og de højrenationalistiske bevægelser i Europa, Tyrkiet, Rusland og USA – og i den forstand indgår menneskers nationale følelser og organisering som et centralt element i den faktiske kamp om mennesket.

4: Homo faber – det redskabsbrugende menneske

Homo faber: Mennesket er et arbejdende, redskabsfremstillende og redskabsbrugende dyr, der skaber sig selv. Forestillingen om mennesket som *Homo faber* er et centralt element i marxismen, og som sådan har den haft enorm indflydelse på verden de seneste 150 år – om end ikke så meget længere! Marx fylder selvfølgelig meget, men forfatteren Finn Collin kommer i sin fremstilling vidt omkring og er god til at sætte menneskebilledet op over for andre.

5: Homo sapiens – det biologiske menneske

Menneskebilledet *Homo sapiens* forstår mennesket som et biologisk og naturligt væsen. Især siden Darwin er dette menneskebillede uomgængeligt for forståelsen af mennesket – også selv om der findes mange Darwin-benægtede derude, mennesker, der ikke har forstået, at mennesket er et dyr blandt andre dyr, at der ikke findes en sjæl, at der ikke findes noget bevidst liv efter døden, at der ikke findes

nogen Gud. Der diskuteres emner som ”arv – miljø”, ”den plastiske hjerne”, ”evolutionær psykologi” og ”biologi, ideologi og politik”. Hvor uomgængeligt dette menneskebillede end er for forståelsen af mennesket, kan det i forvrængede politiske varianter (socialdarwinisme) gøre ubodelig skade – nazismen kan vel siges at have rod i en bestemt opfattelse af mennesket som biologisk væsen.

6: Homo emotionalis – det følelsesbaserede menneske

Homo emotionalis er ”et menneskebillede, der lægger hovedvægten på menneskets følelser og ser følelseslivet og oplevelsesverdenen som centralt i menneskets interaktion med sin omverden og rolle i samfundslivet” (s. 199). Det lyder rigtigt. David B. Pedersen og Frederik Stjernfelt skriver her endvidere: ”Fortalere for *Homo emotionalis* fordeler sig mellem dem, som beskriver følelsernes centrale rolle, til dem, der hylder følelserne – eller frygter dem og søger at hæmme dem” (ibid.). Denne bredde er lidt et problem i fremstillingen her og har at gøre med forskellen mellem det deskriptive (hvad noget *er*) og det normative (hvad noget *bør* være). Der er jo enorm forskel på at hylde følelser (som DF’s Peter Skaarup, der i et nyhedsbrev under overskriften ”Politik er først og fremmest følelser” skrev: ”Der findes ikke noget facit i politik – kun følelser og holdninger”) og at hævde – som fx Nietzsche, Freud og Foucault – at mennesket ikke er så rationalt og selvgennemlyst, som rationalister og oplysningstænkere tror. Denne distinktion kunne måske godt have været brugt til en mere klar fremstilling i kapitlet. Til gengæld er der en meget interessant fremstilling af neuropsykologen Antonio Damasio’s forskning i kognition og følelse. Dette bringer os videre til dette menneskebilledes modsætning:

7: Homo humanitatis – det fornuftige, rettighedsbærende menneske

Homo humanitatis er oplysningstidens idealmenneske, hvor mennesket (jf. det indledende citat af Kant) betragtes som fornuftigt og som et væsen med rettigheder af forskellig art. Dette menneskesyn har på mange måder været grundlaget for den moderne fremskridtstanke og for det moderne liberale (og egalitære) demokrati. Det er godt skrevet. Og jeg mener, at den universalisme, som dette menneskebillede indebærer – forestillingen om, at mennesket ”ikke væsentligt bestemmes af særlige partikulære

egenskaber såsom det pågældende menneskes kultur, samfund, sprog, nationalitet, køn, epoke, alder, race osv.” (s. 227) – kan pege frem mod en verden, hvor idealet er at skabe betingelserne for et værdigt menneskeliv for ALLE mennesker.

Jeg savner måske i dette kapitel nogle overvejelser om, at selv om rettighedstænkning er et uundværligt element i moderne demokratiske samfund, er rettigheder som for eksempel menneskerettigheder i sidste ende jo blot konstruktioner – aftalte konventioner – og ikke noget virkeligt. Og en lille diskussion: I et interview om bogen (Politiken 30.7. 2018) sagde forfatteren til dette kapitel, Frederik Stjernfelt: ”Det har altid været sådan i politik, at følelser spiller en kæmpe rolle. Jeg kan huske, da vi så de fantastiske hemmelige tv-optagelser af folkene fra Cambridge Analytica, at en af dem sagde, at folk jo tror, at politik handler om det bedste argument, men at vi har fundet ud af, at det hele handler om følelser. Netop fordi følelser spiller en så stor rolle, er det vigtigt at forsøge at have en offentlighed, der er indstillet på, at følelserne skal have et eftertjek af fornuften.” Det er jeg fuldstændig enig i. Menneskets frie valg – ja, selve det liberale demokratis kerne – er under pres fra algoritmernes og Big Datas indflydelse, netop fordi mennesket er et væsen, der er påvirkelig for følelsesmanipulation, og derfor kan det være problematisk at forfægte *Homo humanitatis* – især den del, der handler om mennesket som et fornuftigt væsen – som den centrale sandhed om mennesket. Jeg efterlyser derfor en udfoldet version af en menneskeforståelse, der inkorporerer fornuft og følelse på en afbalanceret måde.

8: Homo deus – det guddommelige menneske

Homo deus er forestillingen om, at mennesket i løbet af de nærmeste årtier eller århundreder – gennem en fusion af bio- og informationsteknologi – vil kunne transcendere dets hidtidige biologiske begrænsninger og antage en ny form. Dette rejser en lang række vigtige spørgsmål om biologisk ulighed, *Homo sapiens*’ mulige endeligt, menneskets sammensmeltning med robotter og computere, drømmen om et (næsten) evigt liv og spørgsmålet om, hvorvidt man kan forestille sig en menneskelig bevidsthed uden en krop (det tror jeg ikke selv på). Jeg anbefaler læseren at læse den israelske historiker Yuval Noah Hararis *Homo Deus*, der kritisk ser på dette menneskebillede og menneskets fremtid de kommende århundreder.

Ekskurs: Ud over at være forbundet med forskellige politiske ideologier manifesterer de forskellige menneskebilleder sig også i samfundets institutioner. Som Frederik Stjernfelt også sagde i førnævnte interview: ”Ja, det er jo også en sjov ting, at alle de her otte menneskebilleder i vores bog optræder som idéhistoriske gevækster, samtidig med at alle har en institutionel grounding. Economicus selvfølgelig i finansverdenen og Finansministeriet og andre penge-mæssige steder. Humanitatis er forankret i det politiske system. I afstemningsprocedurer og rettigheder. Hele retsvæsenet inkarnerer det menneskebillede. Socius har sin inkarnation i Socialministeriet, i et vist omfang i Kulturministeriet og på mange humanistiske universitetsinstitutter. Nationalis er indlysende repræsenteret af kongehuset, hæren og politiet og en lang række andre nationale institutioner.”

I bogens anden del (kapitel 9-13) beskrives nogle af de arenaer, som denne kamp om mennesket udfolder sig på, bl.a. venskabsinstitutionen, offentligheden og pædagogikken. De fleste af de fem kapitler er vel-skrevne og interessante, men forekommer noget u- vendige i forhold til de otte kapitler om de otte menneskebilleder, idet indholdet i disse kapitler i alt for lidt udstrækning kobles til disse menneskebilleder.

Bogens forfattere skal roses for gennemgående at skrive godt og præcist. Et overordnet greb i bogen er en genealogisk, begrebshistorisk metode, hvor de forskellige menneskebilleder beskrives med udgangspunkt i deres idéhistoriske ophav – for eksempel i antikken, renæssancen eller oplysningstiden. Det er en frugtbar metode. I bogens efterskrift beken- der de tre redaktører sig også til en såkaldt perspekti-

vistisk antropologi: Ingen videnskabelig teori kan hævde at dække hele virkeligheden eller beskrive hele mennesket, men kun aspekter af mennesket, og ”imperialistiske” forsøg på at komme med det ultimative svar på, hvad mennesket er, bør kritiseres. Darwinismen beskriver for eksempel udtømmende mennesket som biologisk væsen, men kan evolutionsteorien også udtømmende forklare, hvordan man kan forstå kunst?

Selv savnede jeg at høre mere om det legende menneske, det erotiske menneske (har vi en humanvidenskabelig Jørgen Leth?), det fænomenologiske, kropslige menneske (Merleau-Ponty), det eksistentielt optagede menneske (eksistentialismen), det andet menneske (intersubjektivitetsteori, dialogfilosofi) og det sprog- og symbolbrugende menneske. (Det skal dog siges, at redaktørerne s. 20 nævner nogle af disse menneskebilleder og skriver, at de enten overlapper lidt med nogle af de beskrevne menneskeopfattelser eller af andre grunde ikke er taget med).

Bogen er et udmærket oversigtsværk og kan anbefales til alle humaniora-, psykologi- og samfundsfagsstuderende og deres undervisere og til politikere med en interesse for de underliggende teorier om mennesker, der ligger til grund for politiske holdninger og kampe. Og som det måske fremgår, vækker værket til diskussion, eftertanke og uenighed – kampen om mennesket fortsætter. Og fremtiden vil måske bringe nye svar: Er mennesket et fornuftigt, solidarisk og intelligent væsen, der formår at brede sig ud over hele jorden og skabe velstand og betingelserne for et værdigt menneskeliv for op mod 10 milliarder mennesker – eller et dumt, egoistisk dyr, der er godt i gang med at nedbryde rammerne for et værdigt liv på planeten Jorden?